

## ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΜΑΘΗΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

### Εισαγωγή

Με την εργασία μας αυτή φιλοδοξούμε να δείξουμε στον ειδικό κυρίως αναγνώστη κάτι που έχουμε οι ίδιοι διαπιστώσει και ζήσει σε κάποιο βαθμό. Δηλαδή, πόσο, κατά την άποψή μας, ευεργετείται η παιδαγωγική θεωρία και πράξη αν μαθητεύσει στην ορθόδοξη χριστιανική κληρονομιά μας, αν προσεγγίσει με διάθεση και πνεύμα μαθητείας την ορθόδοξη κουλτούρα και παράδοσή μας. Το εγχείρημα δεν είναι εύκολο για την περίπτωση μας, αλλά αξίζει να το επιχειρήσουμε και να το προωθήσουμε όσο μπορούμε. Δεν μας λείπει η συνείδηση πως το έργο μας έχει αρκετές ελλείψεις, αλλά δεν διαθέτουμε τον περισσότερο αναγκαίο χρόνο που απαιτεί η έρευνα του θέματος. Παρόλα αυτά, πιστεύουμε, πως οι αλήθειες που παρουσιάζονται στο παρόν κείμενο μένουν αδιαμφισβήτητες και είναι, επομένως, κρίμα να μην αποκαλυφθούν και αξιοποιηθούν ευρύτερα.

Εισαγωγικά, χρειάζεται πιθανώς να παρατηρήσουμε τα εξής :

(α) Το φως της Χριστιανικής μας παράδοσης φωτίζει όλο το χώρο της παιδαγωγικής και ψυχο-κοινωνιολογικής επιστήμης (την αντίληψη για το παιδί, τους σκοπούς της Παιδαγωγικής, τις μεθόδους, τα μέσα κλπ).

(β) Πολλές αλήθειές τους έχουν σήμερα περάσει μέσα στη φιλοσοφία ψυχολογικών και παιδαγωγικών σχολών και τις πλουτίζουν ή τις ευεργετούν αφάνταστα. Θαυμάζει ο ερευνητής τους «παράξενους» δρόμους που Το Πνεύμα του Θεού επιλέγει για να μπολιαστούν με αυτές (αρχαιοελληνικής καταγωγής, ανατολικής σοφίας και ανατολικής χριστιανικής παράδοσης)<sup>1</sup> νεότερες φιλοσοφικο-επιστημονικές διατυπώσεις !

(γ) Το παιδί στη δική μας πνευματική παράδοση της Εκκλησίας δεν είναι ούτε κέντρο, ούτε ο σκοπός της, αλλά στόχος της Παιδαγωγικής· δεν αποσκοπεί στη «συντήρηση» της παιδικότητας, ούτε την λατρεύει ή τη θεωρεί ιδανικό εξελικτικό στάδιο, εφόσον σκοπός του ανθρώπου είναι η σωτηρία του. Και αυτό δεν επιτυγχάνεται εύκολα ούτε στην παιδική, ούτε στη νεανική ηλικία. Όπως και ο ενήλικος, έτσι και το παιδί μπορούν να αντιμετωπισθούν αληθινά και με ρεαλισμό, αν δεν θεωρηθούν και οι δυο θύματα των επιπτώσεων της αμαρτίας στον μεταπτωτικό άνθρωπο. Επομένως, σκοπός της Παιδαγωγικής Επιστήμης δεν είναι άλλος από τη αποκατάσταση, τη σωτηρία του παιδιού στην καθολικότητά του. Και επειδή αληθινός άνθρωπος θεωρείται ο θεοποιημένος<sup>2</sup> η χριστιανική παιδαγωγική όχι μόνον δεν τάσσεται υπέρ του “une tête bien pleine”, όχι μόνο δεν ικανοποιείται και με τη διόρθωση και

<sup>1</sup> Βλ. Κοσμόπουλου, Αλ., *Ελληνική και σχεσιοδυναμική ανάγνωση ανάγνωση του προσωποκεντρικού μοντέλου Συμβουλευτικής, Εισήγηση στο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Συμβουλευτικής, Αθήνα, 2001.*

<sup>2</sup> Ζηζιούλας, Ιω., « Η Ευχαριστιακή θεώρησις του κόσμου και ο σύγχρονος άνθρωπος », *Χριστιανικό Συμπόσιο*, έκδ. Βιβλιοπ. Εστίας, Αθήνα 1967, σ.187

συμπλήρωσή του με το «une tête bien faite» από τον Montaigne, αλλά μάχεται για να γίνει πραγματικότητα «η καινή κτίσις», «ο νέος άνθρωπος», «l'homme nouveau». Στόχος της είναι η θέωση και αποκατάσταση της πεσμένης φύσης.<sup>3</sup> Επομένως και οι τελευταίες πολύ σημαντικές κατακτήσεις της Σύγχρονης Ψυχοπαιδαγωγικής, όπως η καλλιέργεια όλων των λειτουργιών και ικανοτήτων του παιδιού ( Education fonctionnelle) η παιδαγωγική της αυτοδιάθεσης (self-gouvernement), η προσωποκεντρική θεραπεία ή Αγωγή (person-centered Therapy or education) χρειάζονται το φως της Ορθόδοξης Παιδαγωγικής<sup>4</sup> για να αναπτυχθούν και τελεσφορήσουν ικανοποιητικά. Αναμφίβολα, π.χ. βοηθάει πολύ το παιδί η εμπειρία που αποκτά σε περιβάλλον αυτόνομης αγωγής. Αν όμως το παιδαγωγικό αυτό σύστημα οδηγήσει σε πραγματική, διευκολυντική και ισορροπημένη κοινωνικοποίηση είναι συζητήσιμο. Ουσιαστική<sup>5</sup> κοινωνικοποίηση μπορεί άραγε να υπάρξει μόνο μέσα από συμπεριφοριστικές ή και συστημικές ενισχύσεις και προβλέψεις, αν δεν ανέλθει το παιδί στην κατάσταση της αυτογνωσίας (της αποδοχής της πραγματικότητάς του και ίσως της απελευθέρωσης από τα εσωτερικά δεσμά ή πάθη) και, στη συνέχεια, στη δυναμική κατάσταση της αγάπης προς τον άλλον; Και αυτή η άνοδος είναι επίτευγμα απλό κάποιων ψυχοπαιδαγωγικών ή και μόνο ψυχοθεραπευτικών μεθόδων εργασίας;

(δ) Σε ό,τι τώρα αφορά στον παιδαγωγό, στον ψυχολόγο, που ασκούν τόσο σημαντικό και λεπτό ρόλο, πόση σημασία έχει η πνευματική ποιότητα της παρουσίας του; Εφόσον ο άνθρωπος, όσον και αν μελετάται, παραμένει απύθμενος βάθους «μυστήριο», καμία ευφυής ψυχαναλυτική ή ψυχοθεραπευτική μέθοδος προσεγγίσεως δεν μπορεί ασφαλώς να τον κατανοήσει και ερμηνεύσει. Κάποιες, εντελώς σύγχρονες ψυχοθεραπευτικές κατακτήσεις δείχνουν πως το απροσπέλαστο γίνεται μερικώς προσπελάσιμο «μυστήριο» στις περιπτώσεις που ο θεραπευτής, έχει εμβαθύνει σε γνώση του εαυτού και του άλλου, έχει λεπτύνει τους τοίχους του εγώ μέσα από προσωπικές εμπειρίες πόνου ή έχει κάπως μετάσχει στην πραγματικότητα της «καινής κτίσεως» και του «νέου Αδάμ». Τέλος, ο θεραπευτής ή ο παιδαγωγός ο οποίος, και πέραν των απαιτούμενων γνώσεων και δεξιοτήτων<sup>6</sup>, διαθέτει και πνευματικότητα που του επιτρέπει να πετυχαίνει μια «κοινωνία», μια «εμπαθητική» «μέθεξη» του άλλου και, συχνότατα, χωρίς καμιά υπερβολή, φαίνεται πως θεραπεύει η παιδαγωγεί με αυτό που έχει φτάσει να είναι<sup>7</sup>.

Με την επιθυμία τώρα, μαθητεύοντας στην Παράδοση, να παρουσιάσουμε τις κατά τη γνώμη μας σπουδαιότερες και παιδαγωγικά εκμεταλλεύσιμες όψεις

<sup>3</sup> «Εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπῳ ὁμοιούσθαι θεῷ» [Πλάτωνος Πολιτεία, 613 b]

<sup>4</sup> Ο.Χ.Π= Ορθόδοξη Χριστιανική Παιδαγωγική

<sup>5</sup> Και θεωρούμε ουσιαστική εκείνη που μπορεί να συμφιλώσκει την αναπτυξιακή διάσωση των βαθύτατων αναγκών και τάσεων του «κρυμμένου» σχεδόν ακόμη, προσώπου του παιδιού, με τις προσταγές του περιβάλλοντος για προσαρμογή στα ισχύοντα.

<sup>6</sup> «...Οὐκ οὐκ ἀισχρὸν καὶ δῆλον, ὅτι ἀνευ τέχνης τῆς περὶ τὰ ἀνθρώπεια ὁ τοιοῦτος χρῆσθαι ἐπιχειρεῖ τοῖς ἀνθρώποις» [Πλάτωνος Φαίδων 39]

<sup>7</sup> Ἀπόκτησε τὴν εσωτερικὴν εἰρήνην καὶ ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων θὰ βρουν τὴ σωτηρίαν τοὺς κοντά σου [Ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σάροβ]

της, αναλύομε το θέμα σε πέντε παραγράφους. Η Αγωγή που εμπνέεται από την Ο.Χ.Π. είναι :

1. Αγωγή αγιασμού και Θείας αλλοίωσης- Λατρευτική Αγωγή
2. Αγωγή συνειδήσεων
3. Αγωγή ελευθερίας
4. Αγωγή του Προσώπου
5. Αγωγή της Ανάστασης δια του Σταυρού [‘λογική της Κενώσεως’]

## 1. ΑΓΩΓΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΓΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗ ΘΕΙΑ ΑΛΛΟΙΩΣΗ.

Με την απόκτηση εμπειρίας στις διαπροσωπικές και παιδαγωγικές σχέσεις και μαθητεύοντας, ταυτοχρόνως , στην Παράδοση φθάνει συχνά κανείς στο σημείο να δεχθεί πως δεν αρκεί η παιδαγωγική ή θεραπευτική μόνον προσπάθεια για να φέρει επιθυμητό αποτέλεσμα. Αναλύει τις δυσκολίες που συναντά και συνειδητοποιεί, με δυσαρέσκεια στην αρχή και με ήρεμη ταπεινότητα, στη συνέχεια, τα όριά του, το πεπερασμένο των γνώσεων και δυνατοτήτων του. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που παιδαγωγοί ή θεραπευτές καταφεύγουν στην επίκληση της θείας βοήθειας για να γνωρίσουν και βοηθήσουν τον άνθρωπο, το παιδί. Και τότε έρχονται αντιμέτωποι με την υπερβατική πραγματικότητα. Δεν αργούν να εννοήσουν πως η κατανόηση του ανθρώπου προϋποθέτει τη γνώση του Θεού, αλλά και πως η γνώση του Θεού είναι, τελικά, δώρο της Αποκάλυψης (Β΄ Κορ,2,11). «Κανείς δεν μπορεί να γνωρίσει το Θεό αν ο ίδιος ο Θεός δεν τον διδάξει. Και δεν υπάρχει άλλο μέσον για να γνωρίσεις το Θεό από το να ζης εν Θεώ» (Γρηγόριος ο Θεολόγος)<sup>8</sup>. Πως, δηλαδή, δεν υπάρχει άλλος τρόπος μεταβολής από την «χριστοποίηση» του ατόμου, από την αλλαγή της νοοτροπίας, τη μετα-στροφή του νου και της καρδιάς, την μετά-νοια.

Θυμάται κανείς τα λόγια του μεγάλου σύγχρονου Ρώσου Θεολόγου, του Vl. Lossky που, ακριβώς, αναφέρονται στην ανάγκη πνευματικής μετακίνησης του υπό παιδαγωγία υποκειμένου: «...Το δόγμα, που εκφράζει μια αλήθεια που έχει αποκαλυφθεί και μας φαίνεται σαν ένα απύθμενο μυστήριο, πρέπει να βιωθεί από μας μέσα από μια διαδικασία κατά την οποία, αντί να προσαρμόσουμε το μυστήριο στο δικό μας τρόπο κατανόησης, θα έπρεπε, αντιθέτως, να επιθυμήσουμε μια βαθιά αλλαγή, μια εσωτερική μεταβολή του πνεύματός μας, ώστε να καταστούμε ικανοί της μυστικής εμπειρίας<sup>9</sup>. Θα μπορούσαμε εδώ να συμπεράνουμε, και σύμφωνα με τα λεγόμενα του Lossky, πως το παιδευτικό αποτέλεσμα επαφίεται στην θεία αλλοίωση που χαρίζει η Χάρη του Θεού με τη με τη συνεργασία του ανθρώπου.

<sup>8</sup> Βλ. Evdokimov, P., L' Orthodoxie, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel 1965,σ. 52

<sup>9</sup> Βλ. Vl. Lossky, Théologie Mystique de l' Église d' Orient, Paris Aubier, 1944, σ.6.

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως μέσα στις λατρευτικές ευκαιρίες, ο κάθε πιστός βιώνει, μυστικά και προσωπικά, εμπειρίες αγωγής. Προσωπική επικοινωνία του παιδιού και του μεγάλου με το Θεό, την Παναγία, τους Αγίους, συντελείται με την ατομική και, προπάντων, με την κοινή προσευχή των λατρευτικών ακολουθιών κειμένων. Πολλές παιδικές και περισσότερο εφηβικές μαρτυρίες αποκαλύπτουν την πραγματοποιούμενη στη λατρεία διαδικασία της αυτο-αγωγής, που σε τελευταία ανάλυση, είναι και η ουσιαστική μορφή αγωγής. Στην προσευχή τους, συχνά ψιθυρίζουν και βρίσκουν τον φίλο και τον «εσωτερικό τους δάσκαλο», για να θυμηθούμε τον Αυγουστίνο,<sup>10</sup> εφόσον, όμως, τον χρειάζονται και έχουν ετοιμασθεί για τον ερχομό του.

Η Ορθόδοξη χριστιανική παιδαγωγική πιστεύει πως δεν επέρχεται καμιά μεταβολή στο υποκείμενο αν αυτό δεν φθάσει σε κάποιο επιπέδου αίσθηση της θείας πραγματικότητας. Τη Μ.Τρίτη το βράδυ οι παιδαγωγούμενοι κάθε ηλικίας ακούν για την αίσθηση της θεότητας: «Η εν πολλαίς αμαρτία περιπεσούσα γυνή την στην *αισθημένη* Θεότητα..(Δοξαστικό της Μ.Τετάρτης). Επειδή δίνει ιδιαίτερο βάρος στην αίσθηση, στο βίωμα επιδιώκει να αποδεικνύεται παιδαγωγική μέσα από τη ζωή, μέσα από την πράξη, μέσα από την εμπειρία και, στη μεθοδολογία της προτάσσει πάντοτε την απόκτηση βιωμάτων. Και τούτο, επειδή - όπως έλεγε και ο αείμνηστος καθηγητής Ενδοκίμων- η ορθόδοξη πίστη προκύπτει από βιωμένη εμπειρία, από μια «αίσθηση του υπερβατικού» και όχι μέσα από λογικές αποδείξεις<sup>11</sup> Και ο Έλληνας καθηγητής Σ. Αγουρίδης, ετόνιζε προ ετών: «Οι ιδέες που τους μεταδίδουμε, όσο και αν είναι υψηλού περιεχομένου, είναι πολλές φορές ιδέες δικές μας. Και είναι ιδέες οι οποίες κυλάνε, φεύγουνε, τις παίρνει ο αέρας πολύ εύκολα. Ενώ εκείνο που είναι σταθερό, πάγιο σαν βράχος και δίνει εγγύηση μονιμότητας για τις ψυχικές ανάγκες και τις δικές μας και των παιδιών, είναι εκείνο που η Εκκλησία δια των αιώνων έχει δημιουργήσει σαν μέσον συνδέσεώς μας μετά του Θεού. Και αυτό είναι η λατρευτική ζωή»<sup>12</sup>.

Οι παιδαγωγοί και οι γονείς, που ενδιαφέρονται ιδιαίτερα να δουν να εφαρμόζονται οι λόγοι τους, δεν αργούν να συνειδητοποιήσουν πως ο «πνευματικός άνθρωπος» αποτελεί δωρεά, χάρισμα του Πνεύματος ( Α' Κορ.2.13,Γαλ.6,1). Και τότε, πιθανώς, «αναψηλαφούν» τα παιδικά

<sup>10</sup> Ο Αυγουστίνος στο έργο του ο «Εσωτερικός Διδάσκαλος», λέγει: Ομιλώ προς πάντας. Όσα όμως δεν διδάσκονται εσωτερικώς υπό του Αγίου Πνεύματος, εις όσους δεν λαλεί το εσωτερικόν χρίσμα, αυτοί φεύγουν πάντοτε in docti, αδιδακτοι. «Η έδρα Εκείνου που αληθώς διδάσκει ευρίσκεται εις τους ουρανούς: εννοώ τον Κύριον.....Μόνη η ενέργεια του Χριστού εις την καρδίαν επιτρέπει εις την καρδίαν να εξέλθει από την άγνοιαν και την.....Μόνος ο εσωτερικός Διδάσκαλος ημπορεί να διδάξει. Όπου δεν υπάρχει το χρίσμα του, οι λόγοι ματαίως πλήττουν τα ότα»( Losky, 73-74)

<sup>11</sup> [Ενδοκίμων,Ρ., L'Orthodoxie, 49].

<sup>12</sup> [Σ. Αγουρίδης στο «ΕΦΕΣΟΥ: Η Θεία Λατρεία», σ. 145,, Αθήναι 1964, εκδ, φωτ.]

βιώματά τους μέσα στη χριστιανική ζωή της οικογένειας και της ενορίας που έζησαν και, ειδικότερα, επανα-ανακαλύπτουν την ευφρόσυνη εμπειρία της λατρευτικής ζωής. Ξένοι παρατηρητές φαίνεται να εντυπωσιάζονται από την ισότιμη συμμετοχή των παιδιών στη Λατρεία (π.χ. νηπιοβαπτισμός, Θεία Κοινωνία)· από το ότι – και γενικότερα- η Εκκλησία χρησιμοποιεί την παιδαγωγική αρχή της συμμετοχής, από το γεγονός πως η οικογένεια και η ενορία αισθάνονται υπεύθυνες για την χριστιανική αγωγή των παιδιών κ.ά.

Τα παιδιά ανατρέφονται μέσα από την κοινή ζωή με τις πραγματικότητες της πίστης, στους κόλπους της ενορίας. Χάρη στη λατρευτική τους εμπειρία αποκτούν μια αισθητική στάση έναντι της δημιουργίας και μαθαίνουν αβίαστα να ζουν σε σχέση άμεση και προσωπική με την υπερβατική πραγματικότητα. Χωρίς να το καταλαβαίνουν βιώνουν τον λειτουργικό χρόνο και μέσα σε αυτόν την ωραιότητα «του μέλλοντος αιώνας». Νιώθουν, επίσης, την συμπαράσταση των αγίων: Μπροστά στο Χριστό που μας δίδαξε το «πάτερ ημών», στειρόμαστε μαζί με όλους τους αδελφούς μας, όσοι και αν είναι και πριν απ' όλα με τους αγίους. Να τι είναι η «κοινωνία των αγίων». Αυτό σημείωνε με παιδαγωγική οξυδέρκεια ο αείμνηστος καθηγητής Σέργιος Μπουλιάκοφ<sup>13</sup>. Τα παιδιά, από νήπια μαθαίνουν να αναπνέουν, να ζουν με τα καθημερινά τους, να παίζουν μέσα στην πραγματική και συμβολική αγκαλιά της ενορίας. Το εορτολόγιο και τα ζωντανά έθιμα είναι το πλαίσιο και οι οδηγοί. Μέσα από αυτά δεν διδάσκεται απλώς, αλλά κυριολεκτικά χαράσσεται η παιδική ψυχή. Από εκεί και πέρα είναι το παράδειγμα των μεγαλύτερων και η Χάρη του Θεού που συμπληρώνει τα ελλείποντα.

## 2. ΑΓΩΓΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΝ

### Αγωγή συνειδήσεων φωτεινών, ακεραίων και ελεύθερων

Δεν γεννάται αμφιβολία πως Η ΟΧΠ ενδιαφέρεται για την αλλαγή, για την αναγέννηση της όλης προσωπικότητας και όχι μόνον αυτού που συνήθως ορίζουμε ως ήθος ή, ακόμη, και ως συμπεριφορά. Μας ενδιαφέρει η σε βάθος παιδαγωγική μας παρέμβαση και επίδραση στην πνευματική αναγέννηση του νεαρού ανθρώπου.

Διότι κατά τη Χριστιανική Ηθική ηθικός άνθρωπος είναι ο Νέος Αδάμ, ο «σύσσωμος», «σύναιμος», σύσσαρκος του Χριστού. Είναι ο μεταπτωτικός άνθρωπος που μολιάστηκε στην «άμπελον την αληθινή», είναι εκείνος που ζει πλέον προσδεδεδεμένος στην «άμπελον» και πορεύεται σε μια νέα κατάσταση,

<sup>13</sup> Boulgakoff, S. L' Orthodoxy, ed Enotikon, Paris 1958, σ. 170].

ο μετανοών που εκζητεί τη Χάρη με την άσκηση και τη μυστηριακή ζωή. Και στην ανατολική παράδοση δεν μιλάμε τόσο για ατομική, όσο για εκκλησιαστική ηθική των προσώπων. Το χριστιανικό ήθος έχει χριστολογική<sup>14</sup>, πνευματολογική<sup>15</sup>, σωτηριολογική<sup>16</sup>, λειτουργική<sup>17</sup> και εκκλησιολογική διάσταση.

Δεν πρέπει δε να λησμονούμε πως το ήθος έχει τόσο μια σαφή, εσωτερική συνιστώσα, όσο και μια προσωπική. Γι' αυτό και δεν μπορεί να οριστεί ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο πρόσωπο στο οποίο και αναφέρεται.

(α) Επειδή υπάρχει αυτή η εσωτερική συνιστώσα δεν επιδιώκεται-στην κατά την ορθόδοξη αντίληψη παιδαγωγική προσπάθεια- η περιφερειακή κι εξωτερικά επιβραβευόμενη συμπεριφορά, αλλά το κέντρο, η καρδιά, η εσωτερική κάθαρση. Προκειμένου να καλλιεργηθεί η συνείδηση (Χριστοσυνείδηση, θα έλεγε ο π. Πόποβιτς) αναζητείται το βάθος, η ρίζα η καθαρότητα της καρδιάς. Η αναγέννηση της συνείδησης και της εσωτερικότητας του ανθρώπου χαρίζει σε αυτόν την ελευθερία της συμπεριφοράς. Η αναγεννημένη συνείδηση είναι πλέον ισχυρή και οικουμενική. Τώρα, μπορεί να κατανοηθεί σωστά το του ιερού Αυγουστίνου «*ama et fac quod vis*» («αγάπα και κάνε ό,τι θέλεις»). Ο π. Zenkovsky, στα άρθρα του που δημοσιεύονται μεταφρασμένα εδώ, σημειώνει: «Εκείνο το οποίο επιθυμούμε να κατορθώσουμε *μαζί με τα παιδιά*<sup>18</sup> είναι η πνευματική τους υγεία, η ελεύθερή τους τάση προς το αγαθό και όχι η οργάνωση της διαγωγής τους...» Βλέπουμε, δηλαδή πως ο ρόλος των παιδαγωγούμενων είναι συμμετοχικός και των παιδαγωγών σχεδόν «διευκολυντικός». Θεωρεί δε, συμπερασματικά, ο π. Zenkovsky πως «η πνευματική τραγωδία της Δύσης, η εξέγερση της ελευθερίας υπήρξε η σκληρή αντίδραση κατά των λαθών αυτών», δηλ. κατά της παραγνώρισης της σημασίας που έχει η ελευθερία του παιδιού και, μάλιστα, η ελευθερία της συνείδησής του.

(β) Η εσωτερική και προσωπική διάσταση παραπέμπουν στην ελευθερία της προσωπικής υπόστασης και ζωής. Γι' αυτό και η παιδαγωγική προσπάθεια αποβλέπει στην ανάπτυξη και αγωγή ελεύθερων συνειδήσεων.

Με την εν ελευθερία καλλιέργεια της συνείδησης, διευκολύνει ο παιδαγωγός τη μεταβολή της όλης προσωπικότητας και την πραγμάτωση της «καινής κτίσης». Στοχεύοντας στην παιδαγωγική του «Προσώπου», υπολογίζουμε στις διαφορετικές συμπεριφορές που οδηγούν στον ίδιο στόχο,

<sup>14</sup> «Ζω ουκέτι εγώ, ζή δε εν εμοί Χριστός» [Γαλ.β',20]. Κατά τον Συμεών τον Νέο Θεολόγο, οι άγιοι είναι οι «όλον τον Χριστόν εν εαυτοίς ολοτελώς κτησάμενοι έργω και πείρα και αισθήσει και γνώσει και θεωρία». [Μάρτυρες Ορθοδοξίας, 98].

<sup>15</sup> Ο πιστός χριεται Χριστός εν Αγίω Πνεύματι. Γίνεται έτσι «πνευματικός» ήτοι Άνθρωπος. Το Άγιον Πνεύμα είναι το «συνδημιουργόν τω Πατρί και τω Υιώ τα δημιουργηθέντα» και το «συνακαίνιζον τα παραφθαρέντα».

<sup>16</sup> Ο V.Zenkovsky τονίζει πως η Ορθόδοξη Παιδαγωγική δεν επιθυμεί να οργανώσει την εξωτερική συμπεριφορά του παιδιού, αλλά με την ελεύθερη μεταστροφή της καρδιάς του στο αγαθό απεργάζεται την σωτηρία του.

<sup>17</sup> Στη λατρεία βρίσκεται η αληθινή σχέση με το Θεό και με τον άνθρωπο. Στη λειτουργία αποκαλύπτεται το «μυστήριον του Θεού εν σαρκί».

<sup>18</sup> Υπογράμμιση του συγγραφέα

και επειδή αποδεχόμαστε κάθε τι το ανθρώπινο στον άνθρωπο, αποδεχόμαστε 'φιλάνθρωπα' και την ποικιλία των χριστιανικών συμπεριφορών που συναντάμε. Καμαρώνουμε τις συνειδήσεις που έχουν λευτερωθεί από τη «φυσική» τους κατάσταση- χάρη στη γνώση της αλήθειας («γνώσεσθε την αλήθεια και η αλήθεια ελευθερώσει υμάς») -και καταφέρνουν να αγγίσουν το «ομολογουμένως τη (θεία) φύσει ζην». Πρόκειται για μια χαριτο-ασκητική ανακατάκτηση του απωλεσθέντος. Η συνείδηση που έχει αναγεννηθεί («καρδιά»- «μακάριοι οι καθαροί τη καρδιά») γίνεται πηγή και νους οδηγητικός του νέου ανθρώπου, που πλέον δεν δεσμεύεται από κανόνες. Τούτο, ασφαλώς, δεν σημαίνει πως αρνείται την ύπαρξη μιας περίπου αντικειμενικής ηθικής που επιβάλλεται από τα κοινωνικά περιβάλλοντα του ανθρώπου, επειδή η αναγεννημένη συνείδηση βασιλεύει.

Πολλάκις στην Παλαιά, στην Καινή Διαθήκη, μα προπάντων στην εκκλησιαστική υμνολογία προτάσσεται η σπουδαιότητα της εσωτερικής αναγέννησης, του αγιασμού της καρδιάς η οποία και συμπαρασύρει την συμπεριφορά προς την αλλαγή. «Δεύτε ουν κεκαθαρμέναις διανοίαις συμπορευθώμεν αυτώ και συσταυρωθώμεν» (Τριώδιο).

Ο παιδαγωγός, βέβαια, δεν λησμονεί πως και η αγωγή, η καλλιέργεια συνειδήσεων δεν είναι πανάκεια «Τούτο συμβαίνει επειδή δεν παραγνωρίζει το μεγαλύτερο κίνδυνο που καιροφυλακτεί : Να μεταβληθεί το ιερό λειτούργημα της αγωγής σε 'προπαγάνδα', σε ιδεολογική πλύση εγκεφάλου. Και υπάρχει μεγαλύτερο κακό από εκείνο που κάνει λ.χ. ο παιδαγωγός, ο σύμβουλος, ο ψυχολόγος, ο γιατρός που δε σέβεται, αλλά εκμεταλλεύεται την εμπιστευτική 'παράθεση' του άλλου- και μάλιστα του μαθητή του- σε αυτόν και τον 'χρησιμοποιεί' για αλλότριες ή δικές του σκοπιμότητες ; Υπάρχει μεγαλύτερη κατάχρηση της δύναμης της παιδείας από την έκπτωσή της σε ιδεολογική προπαγάνδα, σε συστηματική και μεθοδικά προπαγανδιστική – και όχι παιδευτική- 'καλλιέργεια της συνείδησης' ;»<sup>19</sup>

Η εσωτερική υποκειμενικότητα του απελεύθερου προσώπου ορίζει την ηθική του συμπεριφορά, σε βαθμό που πολλοί αμφισβητούν τη δυνατότητα ύπαρξης αντικειμενικής ηθικής μέσα στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Όσοι υπερασπίζονται αυτή την άποψη στηρίζονται σε πολλές βιβλικές αναφορές<sup>20</sup>.

<sup>19</sup> Κοσμόπουλος, Αλ. Ψυχολογία και Οδηγητική της Παιδικής και Νεανικής Ηλικίας, εκδ.5<sup>η</sup>, Γρηγόρη, Αθήνα 1999,σς. 132-133 .

<sup>20</sup> [ Βλ.π.χ.-[από την Ελευθερία του ήθους του Χρ. Γιανναρά] Βλ. π.χ.- Η Περίπτωση του Τελώνη και Φαρισαίου[ Λκ 12, 10-14], οι τελώνες και οι πόρνες προάγουν ημάς [Μθ.21,31]. ΟΙ εργάτες της ενδέκατης ώρας γίνονται αποδεκτοί και παίρνουν μισθό, όπως και οι εργάτες της πρώτης ώρας «οι βαστάσαντες το βάρος της ημέρας και του καύσωνα»[Μθ.20,12]. «Ου γαρ ήλθον καλέσαι δικαίους, αλλά αμαρτωλούς εις μετάνοιαν[Μθ.9,13].. Γι αυτό και «ήσαν εγγίζοντες αυτώ πάντες οι τελώναι και οι αμαρτωλοί ακούειν αυτού, και διεγόγγυζον οι Φαρισαίοι και οι γραμματείς λέγοντες ότι ούτος αμαρτωλούς προσδέχεται και συνεσθίει αυτοίς» [Λκ.15,1-2].) Γράφει σχετικά ο Χρήστος Γιανναράς , σελ.55- «Αυτό που ζητάει ουσιαστικά ο Θεός από τον άνθρωπο, δεν είναι ούτε η αρετή ούτε οι αξιομισθίες, αλλά μια κραυγή εμπιστοσύνης και αγάπης από τα βάθη της αβύσσου μας · ή- ποιος ξέρει- ίσως μια στιγμή ανανήψεως και αγωνίας μέσα από τον κλειστό και καλοασφαλισμένο

Ας χαρούμε δυο βασικά και σχετικά κείμενα, που εκφράζουν αυτήν την όψη της Παράδοσης, και ας τα σκεφθούμε:<sup>21</sup>

Για τους κατά Χριστόν σαλούς(σελ. 85):

«Ουκ εν σχήμασι και τύποις εξωτέροις η αλλοιώσις των χριστιανών υπάρχει, ως οι πολλοί εν τούτω οίονται την διαφοράν και διάκρισιν μεταξύ κόσμου και αυτών, εν σχήμασι και τύποις...Εν γαρ τη του νοός ανακαινώσει κατ τη των λογισμών ειρήνη και τη του Κυρίου αγάπη και ουρανίω έρωτι η καινή κτίσις των χριστιανών πάντων ανθρώπων του κόσμου διαφέρει. Διο και η έλευσις του Κυρίου γέγονεν». Αγ. Μακάριος,( Ελευθερία του Ήθους 100).

Dostoyevsky, Έγκλημα και Τιμωρία (μονόλογος του Μαρμελάντοφ- Έσχατη κρίση): «Και τότε ο Χριστός θα μας πει, ελάτε και σεις. Όλοι εσείς. Εσείς οι μέθυσοι, εσείς οι αδύνατοι, εσείς οι ακόλαστοι!...Και θα μας πει: όντα άθλια, γίνατε σύμμορφοι με την εικόνα του θηρίου και έχετε την σφραγίδα του στο μέτωπό σας...Ελάτε όμως και σεις. Και τότε οι δίκαιοι θα διαμαρτυρηθούν και οι φρόνιμοι θα απορήσουν: Μα, Κύριε, πώς τους δέχεσαι; Και ο Χριστός θα πει: αν τους δέχομαι, κύριοι δίκαιοι, αν τους δέχομαι κύριοι σώφρονες, το κάνω γιατί κανένας απ' αυτούς δεν έκρινε ποτέ τον εαυτό του άξιο. Και θα μας απλώσει τα χέρια Του, θα μας ανοίξει την αγκαλιά του και μεις θα πέσουμε στα πόδια του και θα τα καταλάβουμε όλα! Ναι, τότε θα τα καταλάβουμε όλα. Ω κύριε, ελθέτω η Βασιλεία Σου.....»(Ελευθερία του Ήθους,65)

.....

### 3. Αγωγή ελευθερίας

υποκειμενισμό της ευτυχίας μας». Και χρησιμοποιεί κατεξοχήν, ο συγκεκριμένος συγγραφέας, το παράδειγμα των κατά Χριστόν Σαλών. 57.- «Οι σαλοί έρχονται να θυμίσουν στην Εκκλησία τον χαρακτήρα της «μωρίας» του Ευαγγελικού κηρύγματος,, το ασυμβίβαστο της σωτηρίας και της αγιότητας με την κοινωνική αναγνώριση και την αντικειμενική υπόληψη». Στο εσώφυλλο του βιβλίου, για την ελ ήθ., αναγράφεται: «Εάν υπεραναβής την οδόν της δικαιοσύνης τότε προσκολληθήση τη ελευθερία εν παντί πράγματι» [Αγ. Ισαάκ ο Σύρος, Λόγος ΚΓ, [τάφοι κεκονιαμένοι, οι έξωθεν μεν...έσωθεν δε. Οι μαθητές του Χού δεν ετήρουν το Σάββατο. Ο Δαβίδ που έφαγε τους άρτους της Προθέσεως.... '].

<sup>21</sup> Είναι και τα δύο παρμένα από το βιβλίο του ΧΡ. Γιανναρά «η Ελευθερία του Ήθους», Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα,1979.



Ο τρίτος μεγάλος στόχος είναι η αγωγή ελευθερίας. Και έχει τεράστια σπουδαιότητα για την ΟΧΠ. Η Ελευθερία αποτελεί βασικό γνώρισμα του αναγεννημένου ανθρώπου. «Ου το πνεύμα Κυρίου, εκεί ελευθερία» (Β' Κορ.3,17) «Τιμής ηγοράσθητε, μη γίνεσθε δούλοι ανθρώπων (Κορ.Α', 7,23)

Πρόκειται, κυρίως, για την κατάκτηση της εσωτερικής ελευθερίας, κατάκτηση που φανερώνεται και στη συμπεριφορά. Προϋποθέτει την καθολική κι εσωτερική αναγέννηση του ανθρώπου, [ «δει υμάς γεννηθῆναι ἄνωθεν» (Ιωάν.3,7 «Εάν οὖν ὁ Υἱὸς υμᾶς ἐλευθερώσει, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε» (Ιω.8.36)., «Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει υμᾶς» (Ιω.8.32), «Οὐ δε τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ελευθερία»(Κορ.Β',3,17) Δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός πως σύμφωνα με την πίστη μας η κατάκτηση της ελευθερίας είναι απότοκος και δωρεά της πνευματικής υιοθεσίας του ανθρώπου από το Θεό. Είναι η «Ελευθερία των τέκνων του Θεού».

Ο καθηγητής Zenkovsky, στη μελέτη του για τις βασικές ιδέες της Δυτικής Παιδαγωγικής<sup>22</sup> τονίζει πως «η εισαγωγή στην ορθή πνευματική ζωή δεν μπορεί να είναι κάτι άλλο από την προετοιμασία των παιδιών στην ελευθερία, η ζωογόνηση και αυτού του βάθους της ψυχής, η αγάπη του καλού, η οποία από το εσωτερικό του ανθρώπου και ελεύθερα, δύναται να στρέψει την ψυχή προς τη δικαιοσύνη. Όμως, η απελευθέρωση του δώρου της ελευθερίας κρύβει ένα κίνδυνο. Τον κίνδυνο να οδηγήσει η μη-φωτισμένη ελευθερία την ψυχή στο κακό. Από φόβο τούτου του κινδύνου εμφανίζεται στη θρησκευτική παιδαγωγική σκέψη ο πειρασμός να δεσμευτεί η ελευθερία με εσωτερικά δεσμά. Εκείνο που βρισκόμαστε ως προς το αυτό το ζήτημα στη θρησκευτική παιδαγωγική του Δυτικού κόσμου μας είναι ιδιαίτερα ξένο, παρότι είμαστε κι εμείς, επίσης, θύματα αυτής της τάσης». Και μόλις πιο κάτω σημειώνει με περισσότερη σαφήνεια: «...Παραμένει έξω από κάθε αμφιβολία πως όλοι οι χριστιανοί παιδαγωγοί δεν επιθυμούν παρά το πραγματικό καλό των παιδιών. Μόνο που δεν πιστεύουν στην ελευθερία. Την φοβούνται ή δεν λαβαίνουν αρκετά υπόψη τους τη μυστηριώδη και έξω από κάθε ρυθμό φύση της. Η φράση *mysterium libertatis* δεν αποτελεί μια ρητορική έκφραση αλλά μια πραγματικότητα. Η ιδιομορφία της δικής μας ορθόδοξης θεώρησης της αγωγής συνίσταται ακριβώς στη διαισθητική μας πρόσληψη του «μυστηρίου της ελευθερίας» μέσα στην παιδική ψυχή, στην τάση μας να το διαφωτίσουμε και πυρακτώσουμε στην αγάπη του καλού». Και υπογραμμίζει πως δεν μπορούμε ούτε να προσπεράσουμε, το θέμα της ελευθερίας, ούτε να το συνδέσουμε με συμπεριφοριστικές συνήθειες ή δεξιότητες γιατί τούτο «θα σήμαινε πως λησμονούμε ότι η αγωγή εισχωρεί στο θέμα της σωτηρίας, ότι δηλαδή είναι στενά συνδεδεμένη με τον φωτισμόν και τον εξαγνισμό του βάθους μας, της καρδιάς μας». Και καταλήγει : «Για μας τους ορθοδόξους, το πρόβλημα του εξαγνισμού της καρδιάς, η αναζωπύρωση της ελεύθερης αγάπης, δεν είναι ένα από τα θέματα της αγωγής, αλλά το θεμελιώδες θέμα, το

<sup>22</sup> που δημοσιεύεται επίσης εδώ με τίτλο «Οι θεμελιώδεις ιδέες της Δυτικής Παιδαγωγικής».

ιεραρχικά ασύγκριτο προς τα άλλα. Μόνο με την ελευθερία είναι δυνατόν να βρεθεί λύση αυτού του προβλήματος μέσα στην ψυχή του ανθρώπου. Δηλαδή η ανάπτυξη, η εμπάθυνση και ο φωτισμός της πνευματικής ζωής συνιστούν το κεντρικό θέμα της αγωγής».

Τι σημαίνει για την παιδαγωγική πρακτική, η καλλιέργεια ελεύθερων συνειδήσεων;

Ξετυλίγοντας την απάντησή μας, θυμίζουμε, κατ' αρχήν, πως το χαρακτηριστικό της ελευθερίας δεν είναι το μόνο που απαιτείται να έχει μια χριστιανική συνείδηση. Η φωτεινότητα, η θελκτικότητα, η ισχύς, η ακεραιότητα και η- μέσα στην ευλυγισία των συμπεριφορών και των κινήσεων- διατηρούμενη σταθερότητα.

(α) Πρέπει να μην αγνοούμε πως το επίτευγμα δεν θα είναι εύκολο. Η πλήρης κατάκτηση της ελευθερίας είναι άπιαστος στόχος. Ο Bergson σημείωνε εμφαντικά πως «όλοι οι ορισμοί της ελευθερίας τη λογικοποιούν, την οδηγούν εις την εξαφάνισίν της»<sup>23</sup> Η κατάκτησή της, μαζί με την πραγμάτωση του ελεύθερου, μοναδικού και δημιουργικού μας προσώπου, αποτελεί στόχο ζωής (long-life task).

(β) Επίσης, η εμπλοκή της ελευθερίας, μέσα στη λογική της αγωγής, την απειλεί περιοριστικά. Πλήρως ελεύθερη αγωγή (και εκπαίδευση) είναι εξ ορισμού αδύνατη. (...Η τραγωδία της πορείας του σύμπαντος είναι τραγωδία της ελευθερίας<sup>24</sup>).

(γ) Ακόμη, ο νέος πρέπει να ανατραφεί ως ελεύθερη και γι αυτό υπεύθυνη προσωπικότητα. Κριτήρια για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων θα δημιουργήσει η υγιής κι ελεύθερη συνείδηση του πιστού και όχι οπωσδήποτε η εκδηλούμενη συμπεριφορά. Η αγωγή αυτή επιδιώκει την καλλιέργεια χριστιανικών συνειδήσεων και όχι ευσεβών συμπεριφορών. Μπορεί αυτό να φαίνεται τολμηρό κι επικίνδυνο, αλλά πρόκειται για το μοναδικό ίσως τρόπο για να αποδειχθεί βιώσιμη η χριστιανική πίστη μέσα στις καρδιές της σύγχρονης «εικονοκλαστικής» νεότητας. Τούτο, επειδή στηρίζει την ελεύθερη κοινωνική συμπεριφορά των νέων στον αναγεννημένο εσωτερικό τους κόσμο.

Να μερικοί τρόποι για την ανάπτυξη της ελευθερίας της συνείδησης στο παιδί και στον έφηβο:

-Θα πρέπει, πρώτα-πρώτα, να βεβαιωθεί (ο έφηβος) πως τον (την) δεχόμαστε όπως είναι, πως τον ακούμε προσεκτικά και με σεβασμό. Θα πρέπει να βρούμε πρακτικούς τρόπους που να μπορεί να παρουσιάζεται ενώπιόν μας (ή ενώπιον του πνευματικού του) και να συζητάει τα λάθη της ελευθερίας με ψυχική άνεση. Θα του φερθούμε ως φιλικόι ώριμοι, ως συζητητές που λάθεψαν και λαθεύουν, επίσης, στη ζωή τους. Να τον βοηθήσουμε να αναπτύσσει την

<sup>23</sup> Βλ. Μπερτιάγερ, Ν., Πνεύμα και ελευθερία, μτφρ, Σάμου Ειρηναίου 1952, σ. 146.

<sup>24</sup> Όπ.αν. σ. 158.

ορμή της αυτοπραγμάτωσης, να βλέπει βαθιά μέσα του, να αποκτήσει συνείδηση ελεύθερη και κοινωνική. Θα του φερθούμε με διάκριση.

- Δεν δεσμεύουμε το εξωτερικό της συμπεριφοράς, προκειμένου να πάμε στο εσωτερικό της ψυχής.

-Ούτε πάλι επιζητούμε την άμεση ή έμμεση δέσμευση της ψυχής (μέσα από εκείνη που δημιουργεί η απόκτηση «καλών» συνηθειών ή τρόπων συμπεριφοράς). Αντίθετα, στηρίζουμε τη λευτεριά στην ψυχή του νέου, τον καθαρισμό του βάθους του. Εμπνέουμε τη συνειδησιακή τοποθέτηση.

–Δεν μπορούμε να αποφύγουμε τη διακινδύνευση. Θα κινδυνέψει, αλλά θα μάθει. Και εφόσον όλη η προηγούμενη προσπάθεια αγωγής έχει γίνει όπως πρέπει, υπάρχουν τώρα πολλές ελπίδες πως ο κίνδυνος που θα διατρέξει ο νέος άνθρωπος δεν θα είναι θανάσιμος. Μέσα από την οδύνη της αναζήτησης της ελευθερίας θα προχωρήσει, καθώς και μέσα από την εμπειρία υπερβολών, μέσα από την αναρχία και το δεσποτισμό, είναι δυνατό να φθάνει κανείς στην απελευθέρωση ( Ο Dostoyevski]. Φέρεται να ομολογεί: Μέσα από το καμίνι της οδύνης μου ξεπήδησε το ωσαννά μου).

Είναι υπαρκτικό «αγκάθι» η ελευθερία και αντιμετωπίζεται ανάλογα με την ψυχολογική και πνευματική κατάσταση του παιδαγωγούμενου. Είναι όμως πολύ σημαντικό να επιλέξει, ο τελευταίος, με υπευθυνότητα την αντιμετώπιση της προσωπικής του ελευθερίας. Ιδιαίτερα ο σημερινός νέος άνθρωπος που προκαλείται από τις σειρήνες της ωμής «πραγματικότητας» του σημερινού κόσμου, έχει πολλά να στοχασθεί αν ακούσει τους παρακάτω λόγους του σοφού Μπερτιάγεφ:

«Ο άνθρωπος, λοιπόν, βρίσκεται μπροστά στο δίλημμα: ελευθερία ή ευτυχία, ευημερία και οικοδόμηση της ζωής. Ελευθερία με οδύνη ή ευτυχία χωρίς ελευθερία. Η μεγαλύτερη πλειοψηφία των ανθρώπων συντάσσονται με το δεύτερο δρόμο. Ο πρώτος δρόμος ανήκει μόνο σε λίγους εκλεκτούς. Ο άνθρωπος αρνείται τις μεγάλες ιδέες- Θεός, αθανασία και ελευθερία- και γοητεύεται από μια σφαλερή αθεϊστική αγάπη για τον άνθρωπο, από μια σφαλερή συμπόνια και από μια απαίτηση για τη γενική εξασφάλιση της ζωής πάνω στη γη χωρίς Θεό»<sup>25</sup>.

#### 4. ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

«Ένα παιδί είναι πάντοτε κάτι πολύ περισσότερο από το άθροισμα των υπό διαμόρφωση στοιχείων του».

M. Debesse,

Κατά την Ο.Χ.Π. η **Αγωγή** έχει νόημα εφόσον απεργάζεται τη **σωτηρία** του ανθρώπινου **προσώπου** εν Χριστώ.

<sup>25</sup> Βλ. Μπερτιάγεφ, Ν., Το Πνεύμα του Dostoyevski, σ.202

Σχετικά με τη χρήση του όρου «πρόσωπο» θυμίζουμε καταρχήν πως στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς δεν απαντάται τόσο- ίσως(;) διότι οι αρχαίοι, γενικώς, ασχολήθηκαν περισσότερο με την «πόλη». Κυρίως σε κάποιους στωϊκούς βρίσκονται οι πρώτες αχτίδες για το πρόσωπο. Αλλ' όμως ο όρος απαντάται ήδη συνήθως με την κυριολεκτική σημασία της μορφής και του ατόμου. Απαντάται επίσης και με την έννοια του ρόλου. Απαντάται, τέλος-σπανιότερα, πιστεύουμε- και με την έννοια του εσώτερου, του πραγματικού εαυτού σε μερικά κείμενα (όπως πχ. Στον Αρριανό : «Τούτων μεμνημένος πανταχού διασώσεις το σαυτού πρόσωπον οίον έχειν σε δειν».<sup>26</sup>).

Αργότερα και κατά καιρούς έλαβε και τη σημασία της μάσκας, του προσώπειου.

Συναντάμε τον όρο και στη χριστιανική γραμματεία. Κάποιοι συγγραφείς συνδέουν τη χρήση του όρου «πρόσωπο» με το δόγμα της Αγίας Τριάδος και τη θεολογία των τριών υποστάσεων. Έτσι, πιστεύουν, πως με το διαχωρισμό, κατά των 4<sup>ο</sup> αιώνα, των όρων υπόσταση, φύση, πρόσωπο φθάσαμε στην επικράτηση της Τριαδικής και Χριστολογικής ορολογίας. Ο Χριστός είναι ένα και ενιαίο πρόσωπο «εν δύο φύσεσιν, ασυγχύτως και εις εν πρόσωπον και μιαν υπόστασιν, ουκ εις δύο πρόσωπα μεριζόμενον ή διαιρούμενον». Η ανθρώπινη φύση ενώθη με τη θεία και έγινε προσωπική και ενυπόστατη με βάση το ένα πρόσωπο του Χριστού και Λόγου του Θεού.

Στη Φιλοσοφία η Οντολογία θεωρεί τελικό σκοπό του ανθρώπου την πραγμάτωση του είναι. Η Θεολογία μας ευαγγελίζεται ότι ο Θεός δεν είναι «μονοπρόσωπος», αλλ' υπάρχει «εν τρισί προσώποις». Αυτό σημαίνει πως «εν τη αγάπη και κοινωνία» των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος υπάρχει μεταξύ τους σχέση, μέσα στην αλήθεια. (Ιδιαίτερος ο άγ. Αυγουστίνος είχε συλλάβει τα πρόσωπα της Τριάδος ως πρόσωπα εν σχέσει. Στη φιλοσοφική, μεσαιωνική και δυτική Θεολογία ο Victorinero συνέλαβε την ιδέα του προσώπου ως σχέσης). Το ίδιο συμβαίνει και με τους ανθρώπους· μόνο στη σχέση που βρίσκεται σε ταυτόχρονη κοινωνία με το Θεό και τους συνανθρώπους, γίνονται πρόσωπα.

Κατά την Αναγέννηση, που έχουμε την κίνηση του Ανθρωπισμού, το ανθρώπινο πρόσωπο να μην επιβεβαιώνεται, αλλά αποκόπτεται από τις μεταφυσικές του ρίζες και γίνεται προσπάθεια να εννοηθεί το πρόσωπο χωρίς Θεό.

Αργότερα, ο Hegel θα θεωρήσει πως η ουσία του προσώπου βρίσκεται στο δίδεσθαι- προσφέρεσθαι σε αυτόν που βρίσκεται ενώπιόν μας και πως με αυτόν τον τρόπο ξανακερδίζουμε τον εαυτό μέσα στον άλλον. Ίσως, έτσι επιβεβαιώνεται ο εικστατικός χαρακτήρας του προσώπου.

Και, δίνοντας περισσότερο βάρος στην ανθρώπινη συνείδηση, έρχεται στον 20<sup>ο</sup> αιώνα το φιλοσοφικό και κοινωνικό κίνημα του Υπαρξισμού. Τονίζει τη σημασία και τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και, με τους χριστιανούς ιδιαίτερα, διανοητές του (S.Kierkegaard, G. Marcel, K. Jaspers), θέτει στο προσκήνιο το «πρόσωπο» και μιλάει για τον προσωπισμό ( «Personnalisme»,

<sup>26</sup> Βλ. Αρριανού, *Επικτήτου διατριβαί*, IV,3, 3-4.

Em. Mounier). Κατά την προσωπιστική φιλοσοφία η ανθρώπινη υπόσταση, δεν είναι παρά *υπόσταση σε σχέση*. Ο άνθρωπος δεν είναι ένα ον αποκομμένο, αλλά, αντιθέτως *εν σχέσει και κοινωνία με τον άλλον*. Και η σχέση τον ορίζει ως άνθρωπο. Οι δε Ebner και Buber κατανόησαν το πρόσωπο ως ον ενός δεσμού που δημιουργείται. Συγγενείς είναι οι απόψεις των Jaspers, R.Guardini, Merleau-Ponty.

Σήμερα, στην ψυχολογική γλώσσα, (ιδιαίτερα της Φαινομενολογικής και της Ανθρωπιστικής- Προσωποκεντρικής Σχολής) η λέξη πρόσωπο εκφράζει την ενότητα και συνοχή του ψυχικού περιεχομένου (όπως τα εκφράζει και η προσωπικότητα. Ως γνωστόν, ο ψυχολόγος Allport επέλεξε ως πιο εκφραστικό ορισμό της «προσωπικότητας» εκείνο που την ορίζει ως τη δυναμική και ιεραρχημένη οργάνωση των ψυχοφυσικών συστημάτων, μέσα στο άτομο, η οποία και καθορίζει την πρωτότυπη προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον. Επιπλέον το «πρόσωπο», στην Φαινομενολογική και Προσωποκεντρική, τέλος, σχολή, εκφράζει την κίνηση, την κατεύθυνση του όντος προς τη μοναδικότητα της αυτοπραγμάτωσής του, (προς την εντελέχειά του, κατά μερικούς) και τη δυναμική επιβολή μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον. Ο C. Rogers θεωρεί ως «πρόσωπο που πλήρως λειτουργεί» κυρίως εκείνον που διαθέτει μια πλήρως κοινωνικοποιημένη ατομικότητα και υπερασπίζεται τη μοναδικότητα και την ελευθερία της έκφρασής του.

Θεωρείται φυσικό από μερικούς η Θεολογία να επηρεάζει και τη δική μας Ανθρωπολογία. Όπως έλεγε ο πολύς Evdokimov, μιλώντας για την Αποφατική Θεολογία: «Στην αποφατική Θεολογία αντιστοιχεί η αποφατική Ανθρωπολογία»<sup>27</sup>.

Εμείς, τώρα, στρεφόμαστε στο πρόσωπο του παιδιού για να το σπουδάσουμε πρώτα και το στηρίζουμε έπειτα. Αρκεί να ξεκινάμε με την βεβαιότητα πως το αγνοούμε και, άρα, με ταπεινή διάθεση μαθητείας. Και αυτό να μας ωθεί σε αναζήτηση της αλήθειας και πραγματικότητάς του. Δηλαδή, στις παιδαγωγικές μας σχέσεις να μας συνέχει η θεώρηση και αντιμετώπιση του παιδιού ως προσώπου: «Ἔνεκα τούτου ἐξήλθον εἰς συνάντησίν σοι, ποθοῦσα τὸ σὸν πρόσωπον εὐρηγὰ σε» (Παροιμ.7,15). Αρκεί να είμαστε στην ουσία διαλογικοί, και να έχουμε ως παιδαγωγικό στόχο την ανάπτυξη του προσώπου στον κάθε μαθητή μας. Κατά δε τον διακεκριμένο μελετητή Δ.Γ. Κουτρομπή : «Το 'πρόσωπον' του ανθρώπου ομοιάζει, κατά τους Πατέρας, με την 'ουσίαν' του Θεού. Είναι και αυτό ανέκφραστον και απεριγράπτον μυστήριο. Είναι μια άλλη όψις των μυστηρίων του Θεού. Μόνον όταν ο Θεός αποκαλύψη το μυστήριόν του, μόνον τότε ημπορεί ο άνθρωπος να εννοήσει κάτι από το ιδιόν του μυστήριο, το μυστήριο της υπάρξεώς του, το μυστήριο της καρδιάς του, το μυστήριο του προσώπου του»<sup>28</sup>.

<sup>27</sup> Evdokimov, όπ. αν. σ.67].

<sup>28</sup> Άρθρ, Δ.Γ.Κουτρομπή, «Γρηγόριος ο Παλαμάς και δύο σύγχρονα προβλήματα» Μάιος 1960,σ.165].

Πόσο άραγε η σύγχρονη κοινωνική και παιδαγωγική πραγματικότητα δείχνει πως δέχεται τα λόγια του μεγάλου Alexis Carrel :«Στον άνθρωπο εκείνο που δεν μετριέται έχει πιο μεγάλη αξία από εκείνο που μετριέται. Η ύπαρξη της σκέψης, η συναισθηματική ισορροπία, είναι το ίδιο ουσιαστικές, όσο και η ομαλή οργανική λειτουργία του»;

## 5. ΑΓΩΓΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΗ ΔΙΑ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΚΕΝΩΣΕΩΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Η Λογική της Κενώσεως εκδηλώνεται όχι μόνο σε σχέση με τη Σταύρωση, αλλά από την ενσάρκωση ήδη. Όπως έχει ποσφυώς λεχθεί ο υιός σταυρούμενος γεννάται και γεννώμενος σταυρούται. Με τη «λογική της κενώσεως» αναφερόμαστε στη νέα Λογική, την υπέρ λόγον (που συχνά γίνεται αισθητή από πολλούς ως παρά-λόγον) και η οποία θα ήταν ευχής έργο να επηρέαζε και την παιδαγωγική λογική. Είναι η λογική που δεν θα μπορούσε να σταθεί χωρίς τη θεία παρεμβολή, μέσα στην οποίαν και «το ασθενές του Θεού» αποδεικνύεται «ισχυρότερο των ανθρώπων». Είναι η ανατρεπτική λογική που εισάγει στο ιστορικό γίνεσθαι η μεγάλη πράξη αγάπης Του στον άνθρωπο, η λογική Εκείνου που «εκένωσε» εαυτόν μορφήν δούλου λαβών». Να μεριχές από τις βασικές εκδηλώσεις της καινούργιας λογικής που εισήγαγε ο Χριστός ερχόμενος στον κόσμο και εκφράζει το πνεύμα της Καινής Διαθήκης:

-Ο Χριστός, παρά τις κοσμικές προσδοκίες δύναμης και δόξας γεννιέται άσημα και «παράλογα» από Παρθένα.

-Ήρθε για να γίνει δάσκαλος και σωτήρας του κόσμου και περιμένει 30 ολόκληρα χρόνια για να βγει στη δημόσια ζωή.

-Βγαίνοντας, δεν δίνει «σημεία», όπως τα ζητούν οι συμπατριώτες του και για αυτό κατηγορήθηκε ως αιρετικός, ψευδοπροφήτης, υβριστής του Θεού, λαοπλάνος κι επαναστάτης. Δεν δίνει παρά το σημείο του Σταυρού «Ιουδαίους μεν σκάνδαλον Έλλησι δε μωρίαν»(Α΄ Κοριν.,1,23). «Σημείον ου δοθήσεται αυτοίς ειμή το σημείο Ιωνά του Προφήτη»(Ματθ.,12,39). «Ημείς δε κηρύσσομεν Χριστόν εσταυρωμένον, Ιουδαίους μεν σκάνδαλον,<sup>29</sup> Έλλησι δε

<sup>29</sup> Σκάνδαλο, τι άραγε σημαίνει; Το μη- συνηθισμένο, το παράδοξο μέχρι σημείου ενοχλητικού. Το σκάνδαλο και η μωρία απειλούν το κατεστημένο με ανατροπή. Δεν επήγε με το μέρος των κατεστημένων αρχόντων (ουαί υμιν....). Αυτό δεν μπορούσαν να του το συγχωρέσουν. Οι κοινωνικοί επαναστάτες γίνονται δεκτοί από το κοινωνικό σώμα είτε όταν δεν απειλείται το status quo είτε όταν νομίζουν πως δεν απειλείται. Όταν ο λόγος ή το παράδειγμά του απειλήσουν τις επί χρόνια συνήθειές τους, τα κοινωνικά ή οικονομικά συμφέροντα των ισχυρών, δεν μπορεί να συνεχισθεί άλλο η ανοχή. Και τότε μια λύση φαίνεται να υπαγορεύεται από όλους. Συμφέρει ημιν «σταυρώσαι» ... «Σταυρωθήτω»!

Είναι, επίσης, «μωρία» για τον «δυτικό» στη νοοτροπία άνθρωπο (όπως και σκάνδαλο για τον «ανατολικό»). Μωρία για την ορθολογική ελληνική σκέψη.

μωρία», αυτοίς δε τοις κλητοῖς Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλησιν, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν» {Α' Κορ.1,23-24}.

-Αντί να συναναστρέφεται ενάρητους και καθώς πρέπει, συναναστρέφεται τους αμαρτωλούς που τον χρειάζονται, τις πόρνες και τους τελώνες.

-Ενώ θεραπεύει αρρώστιες και χαρίζει και τη ζωή ακόμη, ταυτόχρονα υπόσχετα την αιώνια ζωή σε όποιον διαβεί το κατώφλι του θανάτου. ο εικστατικός χαρακτήρας του προσώπου

- Στο θεωρητικό του «παράδειγμα» προηγείται ο «θάνατος» της «ζωής». «Ει μη ο κόκκος του σίτου πεσών εις την γην αποθάνη...» Ενσαρκιώνει και εκπροσωπεί μια λογική που οδηγεί, μέσω του θανάτου του αμαρτωλού στοιχείου, στη ζωή και έρχεται σε ποιοτική αντίθεση με την γενική τακτική των «ανθρώπων που πεθαίνουν [επειδή] αποφεύγουν τον θάνατο»<sup>30</sup>:

-Αντί να διακοσμήσει το λόγο του με στοιχεία κοσμικής σοφίας, ομιλεί απλοϊκά με παραβολές, ώστε όλοι να τον καταλαβαίνουν, αντί να συνομιλεί με σοφούς συνομιλεί με ψαράδες.

-Ο κύριος και Δεσπότης ουρανίων και επιγείων ανεβαίνει εθελούσια στον «κρανίου τόπον» «ουκ αγγέλους στρατεύσας».

-Σκοπός του ερχομού του στη γη είναι η ίδρυση της Εκκλησίας του. Κι' όμως την ιδρύει όταν φεύγει και τότε την εμπιστεύεται στην πνοή του Αγίου Πνεύματος.

-Η Εκκλησία πάλι έχει μια γραμμή πλεύσεως<sup>31</sup> : να δώσει ζωή στον ημιθανή άνθρωπο (παραβολή του καλού Σαμαρείτη), να τον διασώσει, αλλά, παρόλα αυτά, τον ρίχνει στο καμίνι του θανάτου, που υποτίθεται πως πρώτα αυτή

---

«Μωρία» είναι η λογική της ταπεινότητας, της εθελούσιας δουλείας, της εθελούσιας αδυναμίας. Αντιμετωπίζεται ως «μωρία» και το έργο του. Τον ενδιαφέρει ο πονεμένος άνθρωπος, τονίζεται η προσωπική καταξίωση και όχι η κοινωνική, τονίζεται η πρόθεση και όχι τόσο το έργο.

<sup>30</sup> «άνθρωποι τον θάνατον φεύγοντες διώκουσι» [Δημόκριτος,, Diels αποσπ. 203]

<sup>31</sup> Αυτή τη «λογική της Κενώσεως» άφησε και ως γραμμή πλεύσεως στην Εκκλησία ο ιδρυτής Της.. Και όταν το ιστορικό πρόσωπο της Εκκλησίας υπάκουσε σε αυτήν μεγαλούργησε σε ποιότητα. Όταν όμως επηρεασμένη από την ανατολική χλιδή των βυζαντινών παλατιών και αξιωμάτων ή της ρωμαϊκής δικαιοσύνης, θέλησε- προκειμένου να αισθάνεται ισχυρή- να αρνηθεί τη λογική του «σανδάλου» και της «μωρίας», πέρασε σε περίοδο κρίσης. Τελικώς και διαχρονικά, απέτυχε εφόσον κατασκευοφαντήθηκε το μήνυμα του Χριστού. Οι εκκλησιαστικοί ταγοί συνδέθηκαν με τον πλούτο και την πολιτική ή στρατιωτική δύναμη. Και εν ονόματι του Χριστού έκαναν λάθη και εγκλήματα (βλ. ο μέγας Ιεροζεταστής) σε βάρος των «αδελφών» του Χριστού στη γη, των ανθρώπων.

Αυτήν τη σταυρωμένη, την Κενωτική λογική, άφησε ο Κύριος ως γραμμή πλεύσης της Εκκλησίας. Όταν την καταλάβαμε και τη σεβασθήκαμε, η Εκκλησία παρότι ήταν μικρή, ανεπίσημη, καταδιωκόμενη, εν ερημίαις και ταις οπαις της γης κρυπτόμενη, έδωσε μάρτυρες, έδωσε μηνύματα αιώνιας αλήθειας και λεβεντιάς. Όταν δεν την σεβασθήκαμε (τότε που προτιμήσαμε να ενταχθούμε στο άρμα των ισχυρών του κόσμου τούτου), πληρώσαμε τραγικά τις επιλογές μας. Υπάρχουν περιπτώσεις που αλλοιώσαμε το μήνυμα, το Ευαγγέλιο- (δεν έχει σημασία τόσο αν είμαστε κάποιοι από δώ και κάποιοι άλλοι από κεί)- τόσο ώστε ούτε ο κόσμος πλέον να ελκύεται από ένα τέτοιο Χριστιανισμό και, μάλιστα, οι νέοι μας με την ριζοσπαστική και απόλυτη έκφραση της γνησιότητας που αναζητούν, ούτε ο Χριστός –τολμώ να πω-αναγνωρίζει πια την Εκκλησία του.

βρίσκεται μέσα. «Δια του θανάτου εις την ζωήν», «το ασθενές του Θεού ισχυρότερον των ανθρώπων...»(Α΄ Κοριν.,1,25)

- Βλ. την Παραβολή των ζιζανίων (Ματθ.,13,24-30), που δεν ξερίζωσε ο Χριστός, αλλά τα άφησε να αναπτύσσονται μαζί με τα άλλα και να νικηθούν από τον ποιοτικό μαρασμό τους.

Τα προηγούμενα μας οδηγούν στην Ανθρωπολογία του Σταυρού που αναφέρεται στην ένωση των δύο φύσεων. Ο Χριστός με την ενσάρκωση και τη σταυρική του θυσία ένωσε και τα πριν διεστώτα. Πώς έρχεται να σώσει τον κόσμο; Δεν έρχεται ως σοφός και συζητητής του αιώνας τούτου, ούτε ως εξουσίαν έχων. Αντιθέτως, εμφανίζει ένα καινούργιο τρόπο ηγετικής επιβολής, τον οποίον πολλούς αιώνες αργότερα θα προσπαθήσουν να παρουσιάσουν στον κόσμο η φιλοσοφία με τον εσσηνσιαλισμό και η ψυχανάλυση με τους υπαρξιακούς αναλυτές και ανθρωπιστικούς ψυχολόγους στις μέρες μας. Πρόκειται για την επιβολή που γίνεται με την ήρεμη δύναμη της ποιοτικής υπεροχής, με την κυριαρχία του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου πάνω στα εξωτερικά στοιχεία. Επιβολή με τη δύναμη που προσφέρει η κατοχή μιας άλλης πραγματικότητας, δύναμη που χαρίζει η συμμετοχή στο μυστικό σώμα του Χριστού στον κόσμο.

Εισηγείται έτσι μια άλλη λογική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του κόσμου και της ζωής, επομένως και των παιδαγωγικών προβλημάτων. Λογική της οποίας ο ενυπάρχων Σταυρός αποτελεί το κεντρικό της γνώρισμα. Η «Λογική της Κενώσεως» γίνεται και Παιδαγωγική Λογική που, πρώτα απ' όλα, δεν εξυπηρετεί το φαίνεσθαι αλλά το είναι και δεν έχει καμιά σχέση με τη βία και τη δύναμη που επιβάλλονται εξωτερικά Παιδαγωγική λογική που πιστεύει στη δύναμη του εσωτερικού κύρους, το οποίον και αναβλύζει από την παιδαγωγούσα προσωπικότητα του δασκάλου. Παιδαγωγική Λογική που πιστεύει πως η αλήθεια που υπάρχει στο μορφωτικό αγαθό έχει δυνατότητες επιβολής απ' εαυτής, εάν και εφόσον ο δέκτης είναι ώριμος να δεχθεί το προσφερόμενο. Παιδαγωγική που πιστεύει στην τεράστια δύναμη της μη-βίας και της εμμονής στην εθελούσια αδυναμία. Λογική που αντιπαρατάσσει στο φιγουράτο, το ουσιώδες, στο εξωτερικά λαμπερό, εκείνο που διαθέτει εσωτερική αξία, στις κοσμικές και κοινωνικές διακρίσεις και επιτυχίες, την εσωτερική αξία και ουσία των πραγμάτων.

### ΣΥΝ'ΕΠΕΙΕΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ

- Η εκκίνηση της εν ελευθερία και αγάπη αγωγής προϋποθέτει νεανικό ενθουσιασμό. Δεν μπορεί δε να βρει (ο παιδαγωγός) τη δύναμη να παιδαγωγεί αν δεν πιστεύει. Η συνέχιση και τελειώσή του οποιουδήποτε παιδαγωγικού έργου που άρχισε με ενθουσιασμό, προϋποθέτουν «γεύση θανάτου», το βάπτισμα του πόνου. Δηλαδή ο παιδαγωγός, δεν μπορεί να είναι ώριμος και παραγωγικός στο έργο του αν δεν έχει πονέσει και υπερβεί κάπως τον πόνο, αν δεν έχει δηλαδή εμπειρίες θανάτου και Σταυρού που οδηγούν στην Ανάσταση.



Δεν μπορεί κανείς να μάθει να αγαπά χωρίς να του κοστίσει, αν δεν εμφορείται από αυτήν την Κενωτική Λογική. Και δεν μπορεί να αισθανθεί την αγάπη που ευεργετεί αν δεν έχει ψυχολογικά ωριμάσει, αν δεν έχει λευτερωθεί από το εγωτικό του πλέγμα, αν δεν έχει εσωτερικά καθαρθεί και πνευματικά πληρωθεί. Αν συνεχίζει να υπερασπίζεται τη σημαία του λαμβάνειν και όχι του διδόναι. Η εφαρμογή μιας εν αγάπη αγωγής προϋποθέτει τις προαναφερμένες εσωτερικές κατακτήσεις του υποκειμένου. Και αυτές, πάλι, προϋποθέτουν τη Χάρη και την άσκηση. Άσκηση στην κατάκτηση της πιο βαθιάς-πλατιάς ελευθερίας, όσο και ουσιαστικής, άσκηση στο να εμπιστεύεται την ελεύθερη ύπαρξη και πορεία των άλλων, αληθινά και όχι ψεύτικα.

-Άσκηση στο να αγαπάς και όχι στο να μισείς αγαπών.

-Άσκηση στο να ευτυχείς στο διδόναι και όχι στο λαμβάνειν.

-Άσκηση για να μην υποσταλεί ποτέ μέσα του η αναζήτηση της γνήσιας σχέσης και αγάπης καθώς και η πεποίθηση στο ύψος και στη δύναμη της αγάπης για τη λύση των ατομικών, κοινωνικών πολιτικών προβλημάτων του κόσμου.

Ο Σταυρός εκφράζει την ακατάπαυστη επικοινωνία Θεού και ανθρώπων και όχι τη διακοπή της. Ο Έγγελος μιλάει για το άλμα από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας. Μέσα από τη λογική του Σταυρού γίνεται μπορετό αυτό το άλμα.

Παιδαγωγείται το παιδί με τα βιώματα της αθόρυβης, εθελούσια αδύναμης -για την αντίληψη του «κόσμου»- παιδαγωγικής του Θεού. Της παιδαγωγικής εκείνης που υπακούει στο φαινομενικά παράλογο που υπάρχει στη λογική του Σταυρού, τη «λογική της Κενώσεως». Αισθάνεται πόσο ισχυρό είναι στην πραγματικότητα «το ασθενές του Θεού», που σφήνωσε στα σπλάχνα της Ιστορίας και, από τότε πορεύεται, οδηγεί τον πιστό λαό του (όπως συνέβη και με τους Εβραίους του Μωϋσή και τη νεφέλη). Οδηγεί την κοινωνία εκείνων που αληθινά πιστεύουν, τη στρατευμένη δηλαδή εκκλησία Του, πορεύεται αθόρυβα κι ευεργετικά και, με την επένεργεια του Αγίου Πνεύματος, τη μεταμορφώνει ακατάπαυστα. Μπορεί, νομίζουμε, ο κάθε παιδαγωγούμενος που έχει τη δυνατότητα να απολαμβάνει τις χάρες μιας εκκλησιαστικής ζωής, μπορεί με την ερευνητική του διαίσθηση να εγγίζει το χωνευτήρι της αναγέννησης του ανθρώπου, τη «μικρά ζύμη που όλον το φύραμα ζυμοί».

Ο παιδαγωγός που εμπνέεται και ασκεί την «Κενωτική Λογική», σιωπά. Η σιωπή, όχι ως απουσία λόγου, είναι γενικό, βασικό και κεντρικό γνώρισμα αυτού του παιδαγωγού. Στην περίπτωση του Κυρίου η σιωπή δεν είναι ένα διάλειμμα μεταξύ θορύβων, λόγων, επιδιώξεων ανταγωνισμού ή καταναλωτισμού. Πρόκειται για μια συνεχή κατάσταση *τη ουσία σιωπής*. Έχει βαθύ και πολύ πλατύ νόημα. Ο παιδαγωγός που ενστερνίζεται την Κενωτική Λογική και «σιωπά», μπορεί να ομιλεί, να τραγουδάει, να εργάζεται, να παίζει, αλλά δεν είναι θορυβώδης, εκικωφαντικός, φλύαρος. Η σιωπή του αποτελεί βαθύ χαρακτηριστικό της καλλιεργημένης πνευματικότητάς του (και όχι οπωσδήποτε εξωτερικό του γνώρισμα) και το οποίο μονο εσωτερικά αναδύεται, σφραγίζει δε και οδηγεί την οποιαδήποτε συμπεριφορά του.

Θα τολμούσαμε να πούμε πως ο αποφατισμός (η απόλυτη αγνωσία του Αγ. Γρηγορίου του Παλαμά)- που σημαίνει κοινωνία με το Θεό στο βαθύτερο και πιο έντονο βαθμό- διενεργείται μέσα σε πνεύμα σιωπής. Ο Vlad. Lossky, στο έργο του «Δοκίμιο Μυστικής Θεολογίας» σημειώνει: «Ο αποφατισμός μας μαθαίνει να βλέπουμε στα δόγματα της Εκκλησίας, πριν απ' όλα, μια αρνητική έννοια, μια απαγόρευση στη σκέψη μας να ακολουθήσει τους φυσικούς δρόμους και να διαμορφώνει έννοιες που θα αντικαθιστούσαν τις πνευματικές πραγματικότητες. Διότι ο Χριστιανισμός δεν αποτελεί μια σχολή φιλοσοφίας που στοχάζεται πάνω στις αφηρημένες έννοιες, αλλά πάνω απ' όλα μια κοινωνία με τον ζώντα Θεό. Γι' αυτό, και παρά τη φιλοσοφική τους παιδεία και τις φυσικές τους προδιαθέσεις για στοχασμό (spéculation), οι Πατέρες της ανατολικής παράδοσης, όντας πιστοί στην αποφατική αρχή της Θεολογίας, ήξεραν να κρατήσουν τη σκέψη τους στο κατώφλι του μυστηρίου και να μην αντικαταστήσουν το Θεό με τα είδωλα του Θεού»<sup>32</sup>.

Ο «αποφατισμός», ως στάση ζωής του παιδαγωγού, είναι ενέργημα εν «σιωπή»· αναδύεται από την αίσθηση της αβύσσου του ενοικούντος προσώπου και τείνει στην αποδοχή της αγνωσίας του Θεού. «Αβυσσος άβυσσον επικαλείται». Και η διαλογική επίκληση που απευθύνει στο παιδί, στο συνάνθρωπο, στον άλλον, είναι τότε δυνατόν να λαβαίνει χώρα μέσα στο αυτό πνευματικό και σχεσιακό περιβάλλον.

Σταυρός και πολιτική πράξη. Η κοινωνική πολιτική που θέλουμε να επικρατήσει είναι η πολιτική που δεν συνθηκολογεί με οτιδήποτε αλλοτριώνει τον άνθρωπο. Δεν συμφωνεί όμως και με τον περιορισμό της ελευθερίας που απανθρωποποιεί εξίσου. Έτσι, αγωνίζεται μοναχικά, ανάμεσα σε πολλά ρεύματα και χτυπιέται απ' όλα. Γιατί; Γιατί ακολουθεί τη γραμμή του Σταυρού, δεν θέλει να απαλλαγεί από το βάρος παρεκκλίνοντας από τη χρυσή τομή: ισότητα, ελευθερία των ανθρώπων, ως σύνολο και ως προσώπων.

Ο αληθινός Ανθρωπισμός δεν τονίζει την κυριαρχία του ατόμου πάνω στο σύνολο ούτε τον αφανισμό του προσώπου από το σύνολο. Αλλά αυτό δεν είναι βατό παρά μέσα από το Σταυρό. Δηλαδή, ο Θεάνθρωπος Ιησούς, υψώνεται σε πρότυπο για την ανθρωποποίηση συνόλων και κοινωνιών. Τούτο γίνεται μέσα από το Σταυρό και την Ανάσταση που ακολούθησε. Δηλαδή μέσα από την οδυνηρή περιπέτεια, ατόμων και συνόλων, ώστε να φτάσουν- με την εξέλιξη της Ιστορίας- στην απέκδυση των εγωιστικών δικαιωμάτων και την αναγνώριση μιας κοινωνίας δικαίου και ανθρωπιάς.

## **6. Αντί Επιλόγου: «λόγος περί μεθόδων»...**

Ερχόμενοι τώρα στο πρόβλημα των μεθόδων μιας ορθόδοξης Παιδαγωγικής και αγωγής, νομίζουμε πως μπορεί να υποδείξει κανείς δύο κατεξοχήν : Η πρώτη είναι η αγωγή δια της ζωής και, ιδιαιτέρως, της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας μας. Δεν αρκεί η διαπαιδαγώγηση της νοημοσύνης, του συναισθήματος κλπ στοιχείων της προσωπικότητας. Το παιδί θα αναπτυχθεί μετέχοντας στη νέα εν Χριστώ ζωή, θα αποκτήσει εμπειρίες, θα

<sup>32</sup> Lossky, Vld. L'Essai de la Théologie Mystique, σς. 39-40.

«γευτεί» τις μεγάλες αλήθειες και αξίες. Και δεύτερον είναι η αγωγή δια της αγάπης. Ο χριστιανός παιδαγωγός έχει να αντιπαρατάξει τόσο στις αυταρχικές και ολοκληρωτικές μεθόδους αγωγής, όσο και στις μεθόδους της άμετρης ελευθερίας, την δια της αγάπης αγωγή. Η αγάπη δεν εμπίπτει σε καμιά από τις δυο, έχεται του σεβασμού και της ελευθερίας του ανθρώπου... Η αγάπη δεν εκφράζεται μόνο από το συναίσθημα. Είναι κυρίως δυναμική κατάσταση που πηγάζει από την πνευματική αναγέννηση, από τη μετοχή στην «καινή κτίση». Είναι αλήθεια, πως η παιδαγωγική πράξη χρειάζεται ένα σύγχρονο και λειτουργικό επανακαθορισμό της έννοιας της παιδαγωγικής αγάπης. Χρειάζεται να φανεί πως τότε είναι η αγάπη επωφελής όταν είναι γνήσια. Και η γνησιότητα ένα δύσκολο κατόρθωμα. Αν μπορούσε κανείς με μια πρόταση να μιλούσε θα έλεγε πως η αγάπη είναι γνήσια όταν έχει απαλλαγεί από τα στοιχεία του θανάτου.

Ξεινώντας ο ορθόδοξος παιδαγωγικός στοχασμός από την λατρευτική εμπειρία του αναστάσιμου περάσματος «εκ του θανάτου εις την ζωήν» είναι σε θέση να αξιολογήσει σχετικά συνθήματα διαφόρων παιδαγωγικών σχολών. Είναι σημαντικό πως, για το ορθόδοξο βίωμα, η ζωή δεν μπορεί να ορισθεί παρά μόνο μέσα από την αποδοχή και υπέρβαση του θανάτου. Η παρούσα ζωή μπορεί τοιούτοτρόπως να ξεφεύγει από τους νόμους της φθοράς και να μετέχει στη Ζωή. Το δε παρόν δεν ορίζεται σε αντίθεση με το παρελθόν ή με το μέλλον. Για τον πιστό, τα υπεσχημένα είναι παρόντα, ιδιαίτερα μέσα από τα βιώματα του λειτουργικού χρόνου. Μέσα από την αναφορά του δημιουργήματος στον δημιουργό του παντός αθανατίζεται το έργο του, ενώ ο ίδιος ξαναβρίσκει τις συντεταγμένες της βιωτής του. Όταν έτσι ανατρέφεται ο νέος άνθρωπος δεν μορφώνεται λατρεύων το παρόν, αλλ' ούτε και το περιφρονεί. Επομένως, δεν περιφρονεί και τη χρησιμοποίηση όσων υπάρχουν στη ζωή (τη δόξα, το χρήμα, την ηδονή, την ψυχαγωγία, την ασθένεια, το επάγγελμα κλπ), αλλά τα δέχεται ως στοιχεία της ζωής του και ικανά να συντελέσουν στην αποκατάσταση της εικόνας του Θεού στον άνθρωπο. Τα πιο πάνω είναι δυνατό να αντιληφθεί και αισθανθεί ο νέος άνθρωπος μέσα από τη ζωή του στη χριστιανική και φωτισμένη οικογένεια και στην ενορία, στο σώμα της εκκλησίας. με τη βοήθεια της παιδαγωγικής χειραγώγησης που του προσφέρεται.